

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศิลปะการแสดงโนรา: ทูทางสังคมในการฟื้นฟูพลังชุมชน บ้านเกาะประดู่ หมู่ที่ 2 ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนและศิลปะการแสดงโนราในชุมชน วิธีการใช้ศิลปะการแสดงโนราในการฟื้นฟูพลังของชุมชน และกระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในการใช้ศิลปะการแสดงโนราฟื้นฟูพลังชุมชน โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ มีวิธีการเก็บข้อมูล คือ การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเกี่ยวกับการใช้ศิลปะการแสดงโนรา การทำแผนที่ชุมชน แผนที่ความคิดและการสนทนากลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนประเด็นการใช้ศิลปะการแสดงโนรากับแกนนำโนรา มีกลุ่มตัวอย่างที่ให้ข้อมูลในการศึกษา คือ ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำชุมชน แกนนำหลักในการนำศิลปะการแสดงโนรามาสู่คนในชุมชนที่ร่วมทำกิจกรรมเกี่ยวกับโนรา และบุคคลภายนอกที่เข้ามามีส่วนร่วมในการใช้ศิลปะการแสดงโนรา ทำให้ได้ข้อเท็จจริงของชุมชนที่หลากหลาย แล้วจึงนำมาจัดหมวดหมู่วิเคราะห์หาความสัมพันธ์ให้เห็นภาพรวมของชุมชนและการใช้ศิลปะการแสดงโนราตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยสามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

สรุปผลการศึกษา

ช่วงที่ 1 พัฒนาการชุมชนและศิลปะการแสดงโนราช่วงการเข้ามา มีอยู่ เพียงฟู และลดลงของศิลปะการแสดงโนราในชุมชน (ก่อนปี พ.ศ. 2460-2534)

ศิลปะการแสดงโนรามีความหมายใน 3 มิติ คือ มิติของศิลปะการรำรำและการแสดง มิติของพิธีกรรม และมิติของความเชื่อ ดังนั้นการเป็นโนราจึงมี 3 ลักษณะตามมาคือ เป็นผู้รำรำและแสดงโนรา เป็นผู้ทำพิธีกรรมของโนรา และเป็นผู้ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับโนรา

จากความหมายของศิลปะการแสดงโนราดังกล่าวทำให้เห็นภาพของชุมชนบ้านเกาะประดู่ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งถิ่นฐานมายาวนานกว่า 200 ปี ว่ามีความสัมพันธ์กับศิลปะการแสดงโนรา โดยเห็นได้ว่าชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดงโนรามาดังแต่ต้นในด้านของมีคนที่ เป็นโนราอยู่ในชุมชนในมิติของการมีคนที่มีความเชื่อต่อโนรา และมิติของการมีคนที่รำรำแสดงโนราได้ ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา โดยโนรามีส่วนที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตคนในชุมชนที่เริ่ม

จาก การเข้ามาและมีอยู่ของศิลปะการแสดงโนรา อันเป็นการรับเอาความเชื่อ ศรัทธาเกี่ยวกับโนรา โดยเฉพาะเรื่องครุหมอโนราและสืบทอดกันมาในแต่ละครบคร้ว ที่เกิดจากการออกไปร่วม พิธีกรรม ชมการแสดงซึ่งถูกจัดขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ นอกชุมชนทำให้เกิดการซึมซับ นำมายึดถือและ นับถือต่อมาในแต่ละครบคร้ว เกิดการยึดถือในจิตใจคนและกระจายอยู่ในพื้นที่ชุมชนบ้านเกาะ ประดู่เรื่อยมา โดยยังไม่มี การเคลื่อนไหวของพิธีกรรมหรือการแสดงเกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชน มีเพียงแต่ การออกไปเรียนและเป็นผู้นำโนราของคนในชุมชนบางคนเท่านั้นอันนำมาสู่การนับถือศรัทธาต่อครุ หมอโนราสืบต่อมาในกลุ่มเครือญาติ

ต่อมาเป็นการเฟื่องฟูของศิลปะการแสดงโนราในชุมชน ที่ปรากฏการเคลื่อนไหวของ ศิลปะการแสดงโนราและมีความเชื่อ ความศรัทธาอย่างเข้มข้นในชุมชน กล่าวคือ ในช่วงเวลา ประมาณ 80 ปีที่ผ่านมา มีการเข้ามาของศิลปะการแสดงโนราในลักษณะของการแสดงคือโนรา เติบโตขึ้น ลักษณะของพิธีกรรมคือโนราโรงครู และการเข้ามาฝึกให้ความรู้การรำโนราแก่คนในชุมชน ของโนรา ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้โนราเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนบ้านเกาะประดู่ในหลายด้าน และกว้างขวางขึ้น ทั้งความเชื่อความศรัทธาต่อครุหมอโนราเรื่องให้คุณและโทษ การเชื่อว่าโนรา เป็นของสูง เป็นสื่อกลางติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์วิญญาณบรรพบุรุษ เป็นจารีตที่สืบต่อกันมาในการ นับถือครุร่วมกันของผู้รำโนรา ญาติผู้รำโนรา และในครอบครัวที่มีความเชื่อ การภูมิใจในการเป็น คนในพื้นที่ต้นกำเนิดโนรา ภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของศิลปะการแสดงชั้นสูง การมองโนราเป็นทั้ง ศิลปะการแสดงและวิชาความรู้ และความชื่นชอบในศิลปะการแสดงโนรา ที่นำมาสู่การจัดและเข้า ร่วมพิธีกรรมอย่างต่อเนื่อง การมาชมการแสดง การขนานนามขอความช่วยเหลือ และการเรียน ศิลปะการแสดงโนรา และขยายมาสู่ความสามารถในการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีความเชื่อในโนรา ทำประโยชน์เพื่อชุมชนได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้กลุ่มคนที่ได้รับอิทธิพลจากโนรา และกลายเป็นโนราทั้งทางตรงและทางอ้อมเกิดความผูกพัน รักใคร่ ขยายมาสู่การไว้วางใจ เอื้ออาทรต่อกันของคนในช่วงเวลานี้ ภายใต้การเป็นโนราเหมือนกันทั้งมิติของการเป็นผู้รำโนรา และผู้ที่มีความเชื่อต่อครุหมอโนรา

และช่วงท้ายเป็นการลดลงของศิลปะการแสดงโนรา ซึ่งเกิดขึ้นต่อมาเมื่อบริบทของ ชุมชนและเวลาเปลี่ยนแปลงไป เป็นผลให้การจัดพิธีกรรมต้องสิ้นสุดลงซึ่งทำให้ศิลปะการแสดง โนราค่อย ๆ ลดบทบาทต่อชุมชนในบางกรณี ได้แก่ ความเชื่อเข้มข้นในบางกลุ่ม เริ่มมองโนราว่า ล้าสมัย ขาดการเข้าร่วมในพิธีกรรมโนราของคนในชุมชน การรวมตัวในชุมชน บนฐานโนราหมดลง ความรู้สึกใกล้ชิดกับโนราลดน้อยลง โดยมีปัจจัยต่าง ๆ ที่เอื้อคือ คนในชุมชนเอง ขาดการจัด กิจกรรมเกี่ยวกับโนรา การเปลี่ยนแปลงของชุมชนทั้งโครงสร้างพื้นฐานและความเป็นอยู่ และความ

ไม่พร้อมเรื่องเศรษฐกิจและค่าใช้จ่ายที่สูงในการทำพิธีกรรม เหล่านี้ทำให้ในช่วง พ.ศ. 2502-2534 อิทธิพลของศิลปะการแสดงโนราเข้มเข้มน้อยลงกว่าอดีต แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงมีคนที่เป็นโนราอยู่ในชุมชนทั้งที่อยู่ดั้งเดิมและย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ไม่ว่าจะเป็น คนที่รำโนรา เคยรำโนรา คนที่มีความรู้เรื่องการตีเครื่อง และคนที่เชื่อและศรัทธาในโนรา รวมถึงความเชื่อความศรัทธาต่าง ๆ ยังคงมีอยู่ เช่น การบนบานให้ช่วยเหลือด้านต่าง ๆ เชิญโนรามาแสดงในวันสำคัญของชุมชน ร่วมพิธีกรรมในพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อการแก้บน โดยความรู้สึกลับถือ ศรัทธาเหล่านี้ยังคงอยู่ในกลุ่มคนที่เป็นโนราทั้งทางตรงและทางอ้อมเพียงแต่อาจเข้มเข้มน้อยกว่าอดีต

กระบวนการทุนทางสังคมในช่วงเวลานี้เห็นได้ว่ามีความเป็นพลวัตเปลี่ยนแปลงไปตามความเข้มเข้มน้อยของศิลปะการแสดงโนรา โดยเริ่มจากมีระบบคิดที่เป็นความเชื่อ ศรัทธาต่อศิลปะการแสดงโนรา ที่นำมาสู่การปฏิบัติในลักษณะของการบนบาน และการออกไปร่วมพิธีกรรมในพื้นที่นอกชุมชน ต่อมาเมื่อบริบทของชุมชนด้านบุคคลที่มีความพร้อมทางเศรษฐกิจและความเชื่อ ความศรัทธาที่เข้มเข้มน้อย ก่อให้เกิดการเชิญคณะโนราเข้ามาทำพิธีกรรม แสดง และฝึกโนรา ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงของคนโนราที่เชื่อ และศรัทธามารวมกันในพื้นที่ของโนรา เกิดเป็นความผูกพัน ไว้วางใจต่อกันในกลุ่มนี้อันเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เป็นตัวเสริมให้ชุมชนมีพลังมากขึ้นทำให้ทุนทางสังคมมีความเข้มเข้มน้อยมาก จนกระทั่งการเคลื่อนไหวของศิลปะการแสดงโนราลดลง ส่งผลต่อทุนทางสังคมที่ลดลงทั้งระบบคิดด้านความเชื่อ ศรัทธาที่เข้มเข้มน้อยลงในบางกลุ่ม การเคลื่อนไหวเหลือเพียงการเชิญคณะโนรามาแสดงเป็นครั้งคราวการบนบานขอความช่วยเหลือและออกไปร่วมพิธีกรรมในพื้นที่นอกชุมชนเท่านั้น

ช่วงที่ 2 ช่วงการฟื้นฟูศิลปะการแสดงโนราและเกิดกลุ่มทางวัฒนธรรม (พ.ศ. 2535-2539)

การเปลี่ยนแปลงในการเคลื่อนไหวของศิลปะการแสดงโนราที่น้อยลง อาทิ ไม่มีการจัดพิธีกรรม การแสดงที่ถูกเชิญมาเป็นครั้งคราว อันเนื่องมาจากข้อจำกัดด้านค่าใช้จ่าย มีผลทำให้โนราในเชิงของกิจกรรมด้านพิธีกรรมและการแสดงลดน้อย เริ่มออกห่างในความรู้สึกลับถือของคนในชุมชนบางกลุ่มคน และความสัมพันธ์ที่เคยเกิดขึ้นจากการมีโนราเป็นสื่อเชื่อม อาทิ ความผูกพันของคน ความช่วยเหลือเกื้อกูลเริ่มถดถอยลงไป จนนางยุพิน สงทับ ซึ่งเป็นคนหนึ่งที่มีความเชื่อเรื่องครุหมอโนราและมองว่าตนคือคนโนราคนหนึ่ง เห็นความสำคัญและได้ริเริ่มฟื้นฟูศิลปะการแสดงโนราขึ้นมาโดยพยายามใช้เพื่อเป็นสื่อกลางให้เกิดการเห็นความสำคัญและสร้างประโยชน์ต่อชุมชนได้ ผ่านการสร้างความเป็นโนราด้วยกิจกรรมของโนรา ทั้งการฝึก การทำ

พิธีกรรม การแสดง และการปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์ใหม่ในศิลปะการแสดงโนราเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งพิธีกรรม และการคิดบทกลอนต่าง ๆ เพิ่มเข้ามา ด้วยการเห็นถึงความเป็นโนราที่อยู่ในตัวคนบ้านเกาะประดู่ในเชิงการมีความเชื่อต่อครุหมอโนราเป็นส่วนใหญ่ จึงเริ่มจากการดึงโนราเข้ามาบนฐานของความเป็นญาติพี่น้องเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมและเกิดการดึงคนที่ เป็นโนราจากภายนอกชุมชนมาร่วม และขยายออกสู่กลุ่มคนอื่น ๆ ที่มีความเชื่อดึงเข้ามาและทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา ซึ่งส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มกัน อย่างเหนียวแน่นเป็นกลุ่มเชิงวัฒนธรรมที่มีฐานความเชื่อต่อโนราร่วมกันเกิดขึ้น

กระบวนการทุนทางสังคมของการใช้ศิลปะการแสดงโนราในช่วงเวลานี้จึงเกิดขึ้นภายใต้องค์ประกอบภายในคือความเชื่อต่อครุหมอโนราและความเป็นมาของโนราที่เชื่อมโยงกับคนชั้นสูงในพัทลุง ผู้นำชุมชนและกลุ่มคนที่ เป็นโนราทั้งคนที่มีความเชื่อในโนรา คนที่เป็นผู้รำโนรา และคนที่มีความรู้ด้านการตีเครื่องโนราที่เป็นกลุ่มแกนนำสำคัญในการสร้างให้เกิดการฟื้นฟูและใช้ศิลปะการแสดงโนราขึ้นรวมถึงชักชวนกลุ่มคนทั้งที่มีความเชื่อต่อโนราและกลุ่มคนอื่น ๆ มาร่วม รวมถึงการยึดถือจารีตเกี่ยวกับโนราทางด้านต่าง ๆ ทั้งการเป็นโนราเหมือนกัน นับถือครุหมอร่วมกันบนฐานระบบคิดเรื่องของความศรัทธาต่อโนรา ความผูกพัน ความสามัคคี ความไว้วางใจ เอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูล และเสียสละ อันก่อให้เกิดการปฏิบัติด้วยวิธีการสร้างความเป็นโนรา รวมทั้งการสร้างเพิ่มและการปรับเปลี่ยนเกี่ยวกับโนราผ่านกิจกรรมต่าง ๆ บวกกับการทำงานด้วยความเสียสละของกลุ่มแกนนำและกลุ่มโนราที่เข้ามา ร่วม นำมาสู่การเข้าร่วมทำกิจกรรม เกิดการเกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่นในกลุ่มคนโนราและขยายต่อมาเป็นการร่วมมือสร้างประโยชน์และพยายามสร้างพลังในชุมชนต่อ ๆ มาโดยมีปัจจัยภายนอกเข้ามาให้การสนับสนุน คือ การศึกษานอกโรงเรียน และอำเภอบางแก้วในด้านงบประมาณ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนให้กิจกรรมดำเนินไป และกลุ่มชาวบ้านพื้นที่อื่น ได้แก่ คนบ้านสังเขย่า บ้านหูแร่ ได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการทำกิจกรรม

ช่วงที่ 3 ช่วงการใช้ศิลปะการแสดงโนราเป็นเครื่องมือและเป้าหมายของการพัฒนา (พ.ศ. 2540-2548)

เนื่องจากช่วงเวลานี้ความเป็นโนราได้ขยายออกกว้างกว่าที่เป็นมาทั้งคนที่มีความเชื่อต่อครุหมอโนรา และคนที่รำโนราได้ เป็นช่วงเวลาที่ใช้ศิลปะการแสดงโนรากำลังดำรงอยู่ร่วมกับคนในชุมชนและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนในชุมชน แต่จุดต่างของชุมชนในช่วงเวลานี้คือ เป็นช่วงที่

ชุมชนต้องเจอกับปัญหาการเมืองท้องถิ่นที่นำมาสู่การแตกแยกของคนในชุมชน เกิดภาวะต่างคนต่างอยู่ ตัวใครตัวมัน และการทำงานกับชุมชนเกิดในบางกลุ่มคนเท่านั้น

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ผู้นำได้นำศิลปะการแสดงโนรามาใช้ ทั้งเพื่อเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาสร้างประโยชน์ และเพื่อเป็นเป้าหมายอย่างหนึ่งของการพัฒนาในเชิงของการมีความเชื่อความศรัทธาร่วมกัน ใช้ผ่านรูปแบบของการสร้างและพัฒนาความเป็นโนราผ่านกิจกรรมการฝึกแก่คนที่หลากหลายขึ้น การทำพิธีกรรมครบเทริด การออกแสดงทั้งในและต่างจังหวัด การตั้งเป็นคณะโนราโดยดึงคนที่รำโนรามาร่วม การปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์ใหม่ในศิลปะการแสดงโนราที่คล้ายคลึงช่วงเวลาที่ผ่านมาแต่มีมากขึ้นในเรื่องการสร้างบทกลอนที่สะท้อนออกมาเพื่อสร้างความรักความสามัคคีต่อกันของคนในชุมชน และการประยุกต์ใช้ศิลปะการแสดงโนรา ซึ่งการมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาในช่วงเวลานี้ และมีส่วนสำคัญต่อการปรับความสัมพันธ์ทั้งด้านความผูกพันที่มากขึ้น การไว้ใจต่อกัน รักสามัคคีกัน ช่วยเหลือเกื้อกูล และขยายความเชื่อความศรัทธาต่อโนราที่กว้างขวางขึ้น อันนำมาสู่การขยายจากกลุ่มคนโนราแล้วขยายต่อมาในคนอื่น ๆ รวมทั้งการขยายออกสู่การทำกิจกรรมอื่น ๆ ทั้งด้านอาชีพ สวัสดิการ การละเล่นพื้นบ้าน และการช่วยเหลือร่วมมือกับพื้นที่อื่น ๆ ด้านงานบุญอันนำมาสู่ความสามารถในการสร้างพลังของการพึ่งตนเองของชุมชน โดยมาอ่อนกำลังลงในช่วงท้ายเนื่องจากความพร้อมที่ลดลงของบุคลากรในโนราทั้งด้านสุขภาพ และจำนวนที่ลดลง

กระบวนการทุนทางสังคมในช่วงเวลานี้เกิดขึ้นจากการมีองค์ประกอบภายในอันเป็นส่วนสำคัญในการสร้างให้เกิดการใช้ศิลปะการแสดงโนราที่เริ่มตั้งแต่ความเชื่อ และยึดมั่นต่อโนราของกลุ่มคนที่เป็นโนรา การมีผู้นำของชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของโนราและเห็นคุณค่าความสำคัญของศิลปะการแสดงโนราสามารถนำมาใช้ การมีแกนนำโนราที่มีความพร้อมและมีความสามารถพร้อมที่จะทำงานและเสียสละเวลาและสิ่งต่าง ๆ ในการทำกิจกรรม การที่จารีตเกี่ยวกับโนรายังคงมีอยู่อันนำมาสู่การรู้สึกร่วมในความเป็นโนราร่วมกัน และความชื่นชอบในศิลปะการแสดงโนรา ซึ่งเหล่านี้นำมาสู่การมีระบบคิดในด้านของความเชื่อความศรัทธาต่อโนรา ความผูกพันต่อกัน ความไว้ใจใจ ความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูล และเสียสละ เห็นได้จากใช้ศิลปะการแสดงโนราทั้งเพื่อการแก้ไขปัญหาและสร้างประโยชน์แก่ชุมชน การเข้าร่วมทำกิจกรรมของผู้ที่เป็นโนราและกลุ่มคนอื่น ๆ ที่สนใจ การทำงานของบรรดาแกนนำและผู้ที่เป็นโนราด้วยความเสียสละทั้งเวลาค่าใช้จ่าย ซึ่งนำมาสู่การขยายกลุ่มของโนราในชุมชนที่กว้างขวางขึ้นและอยู่ร่วมกันอย่างเหนียวแน่นพัฒนามาสู่การสร้างและพัฒนาจิตสำนึกของคนในชุมชนเพื่อการแก้ไขปัญหาและสร้างประโยชน์สร้างการทำกิจกรรมอื่น ๆ ขึ้นตามมาโดยมีกลุ่มโนราเป็นฐานเริ่มที่สำคัญ นำมาสู่

ความสามารถในการพยายามสร้างการพึ่งตนเองของชุมชนและเป็นพื้นที่ของการเข้ามาเรียนรู้ของกลุ่มอื่น ๆ รวมทั้งมีองค์การอิสระ และหน่วยงานราชการเป็นปัจจัยภายนอกที่เข้ามาสนับสนุนและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสามารถที่จะดำเนินไปได้ในบริบทที่ปัจจัยต่าง ๆ นั้นดำรงอยู่อย่างเหมาะสม

ช่วงที่ 4 ช่วงการปรับตัวของศิลปะการแสดงโนราเพื่อการสร้างโอกาสในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน (พ.ศ. 2549-2552)

ในการใช้ศิลปะการแสดงโนราในช่วงปัจจุบันเห็นเริ่มจาก พ.ศ. 2549 นั้นเนื่องจากจำนวนผู้ราโนราที่ลดน้อยลงทั้งออกไปศึกษาและทำงานต่างจังหวัด การเสียชีวิตของแกนนำหลายท่านและการมีปัญหาด้านสุขภาพของแกนนำโนราคือนางกลัด ทับรอด บวกกับการเสียความรู้สึกเนื่องจากการประสานงานที่ผิดพลาดในการร่วมงานกับนักพัฒนาขององค์กรภายนอกในช่วงปลายของช่วงที่ผ่านมาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเคลื่อนไหวของโนราที่น้อยลงโดยกิจกรรมเป็นลักษณะของการยังคงรักษาความต่อเนื่องของศิลปะการแสดงโนราให้มีการเคลื่อนไหวในชุมชนที่แสดงออกในลักษณะของการยังคงรวมกันและจัดแสดงในชุมชนในช่วงเทศกาลสำคัญซึ่งเกิดขึ้นไม่บ่อยนักปีละ 1-2 ครั้ง และน้อยลงกว่าที่ผ่านมา แต่เมื่อต้นปี พ.ศ. 2551 ชุมชนต้องเจอกับปัญหาการเลือกตั้งผู้นำท้องถิ่นซึ่งเป็นชนวนสร้างให้เกิดความแตกแยก แบ่งพรรคแบ่งพวกของคนในชุมชนขึ้นอีกครั้ง ทำให้เกิดการนำมาสู่การเกิดความคิดของแกนนำโนราที่ยังคงมีกำลังสามารถที่จะทำกิจกรรมได้ คิดนำศิลปะการแสดงโนรามาใช้เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการปรับความสัมพันธ์ และด้วยปัจจัยภายในชุมชนทั้งด้านคนโนราที่น้อยลง ความพร้อมน้อยลง ทำให้ไม่สามารถใช้วิธีการอย่างที่ผ่านมาได้ จึงเกิดการปรับประยุกต์การใช้ศิลปะการแสดงโนรามาเป็นการออกกำลังกายเพื่อสุขภาพสร้างให้มีความน่าสนใจในกิจกรรมมากขึ้น โดยมีกลุ่มคนโนราเป็นกลุ่มแรกที่เข้ามาร่วมและขยายออกสู่กลุ่มคนอื่น ๆ ในชุมชนเพื่อให้พื้นที่กิจกรรมเป็นพื้นที่แห่งการมารวมกันของคนและเสมือนเป็นการใช้โนราเพื่อการจุดประกายเพื่อสร้างกิจกรรมอื่น ๆ ต่อไปซึ่งอยู่ในขั้นของการพยายามใช้และปรับให้มีความเหมาะสมอยู่ในช่วงเวลานี้ โดยโนรายังเป็นส่วนที่มีอิทธิพลทางความคิดดึงให้คนที่เป็โนราที่เชื่อ ศรัทธา ยึดมั่น ชื่นชอบแท้จริงและเข้มข้นเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกัน

กระบวนการทุนทางสังคมในช่วงเวลานี้มีองค์ประกอบภายในที่เอื้อคือ กลุ่มคนที่เป็นโนราที่สามารถจับกลุ่มกันได้เมื่อเกิดการใช้โนรา แกนนำโนราที่เป็นที่เคารพและเสียสละในการ

ทำงาน เทศบาลตำบลบางแก้วที่คอยกระตุ้นให้การสนับสนุน ความเชื่อและศรัทธาต่อโนราของคนโนราที่มีอยู่ และความใส่ใจต่อสุขภาพของคนในชุมชนที่มีมากขึ้นที่ผ่านเข้ามาจากการสนับสนุนด้วยปัจจัยภายนอกได้แก่ โรงพยาบาลบางแก้วที่เข้ามาส่งเสริมสุขภาพ และ ภาควิชาครีเอทีฟ พอช. ที่สนับสนุนด้านงบประมาณ ที่ทำเกิดระบบคิดด้านการดูแลสุขภาพ การเสียสละ ความสามัคคี ความไว้วางใจเชื่อใจต่อกัน ความรู้สึกเป็นมิตรต่อกัน ความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นกลุ่มพวกเดียวกันนำมาสู่การนำศิลปะการแสดงโนรามาประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ปัญหาและสร้างประโยชน์ไปพร้อมกันและเพื่อให้เป็นตัวอย่างประกายให้คนในชุมชนในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อไป

ข้อค้นพบจากการศึกษา

ในการศึกษาเรื่อง ศิลปะการแสดงโนรา: ทูทางสังคมกับกระบวนการพัฒนากลุ่มในชุมชน บ้านเกาะประดู่ หมู่ที่ 2 ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ได้ข้อค้นพบจากการศึกษา คือ

1. ศิลปะการแสดงโนรามีความหมายในมิติที่เป็นมากกว่าการเป็นการแสดงและสามารถเชื่อมโยงคนเข้ามารวมกันได้ กล่าวคือ มีความหมายใน (1) มิติของการร่ายรำการแสดงเป็นส่วนของการสร้างความสัมพันธ์ด้านความสนุกสนาน เพลิดเพลินให้แก่มนุษย์ซึ่งเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางในปัจจุบัน (2) มิติของพิธีกรรม เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยเฉพาะบรรพบุรุษที่เป็นโนราหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในโนรา บรรพบุรุษในครอบครัวหรือตายาย รวมถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่เกิดขึ้นผ่านการทำพิธีกรรมทางโนรา และ (3) มิติของความเชื่อและศรัทธา เป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในโนรา ในลักษณะของความรู้สึกเชื่อถือ ศรัทธา อยู่ในจิตใจ ความรู้สึกนึกคิด และนำมาเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต ยอมให้มีอิทธิพลต่อผู้ที่ยอมรับ ศรัทธา ยึดมั่นในตัวโนรา ซึ่งมีผลต่อจิตใจของคนเรื่องความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยมและความรู้สึก อันเป็นสิ่งที่ง่ายที่สุดที่จะสามารถเชื่อมโยงให้คนเหล่านี้มารวมเข้าด้วยกันเป็นกลุ่มพวกเดียวกันได้

2. ศิลปะการแสดงโนราสามารถใช้เป็นเครื่องมือ (means) ในงานพัฒนาได้ โดยสามารถเชื่อมโยงความคิด ความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยม ความรู้สึกของคนที่ยึดถือโนราให้มารวมกันเกิดกลุ่มโนรา หรือกลุ่มคนที่เป็นผู้ยอมรับนับถือโนรา ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น และพร้อมที่จะรวมกันเพื่อทำกิจกรรมทางโนราที่หลากหลายทั้งการสร้างการพัฒนาคือเป็นโนราผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรมของโนรา การปรับเปลี่ยนและการสร้างสรรค์ใหม่

เกี่ยวกับศิลปะการแสดงโนรา การประยุกต์ใช้ศิลปะการแสดงโนรา และการรักษาความเป็นโนรา ซึ่งสร้างให้เกิดการรวมกลุ่มของคนโนรา และนำมาสู่การทำกิจกรรมอย่างอื่นให้เกิดพลังต่อไปได้

3. การประยุกต์ใช้ศิลปะการแสดงโนราสามารถทำได้เมื่อบริบทและสถานการณ์ของชุมชนเปลี่ยนไปร่วมกับการรักษาและคงไว้ซึ่งความเชื่อ ความศรัทธาที่มี กล่าวคือ เนื่องจากศิลปะการแสดงโนรามีเรื่องของความเชื่อ ศรัทธาต่อครุหมอนโนราเป็นแก่นสำคัญอยู่ภายใน ซึ่งถือเป็นสิ่งสูงสุดในระบบคิดของคนเกี่ยวกับโนราที่อาจมองว่าการนำมาใช้ในลักษณะอื่นอาจเป็นการหมายถึงการลบหลู่ ดังนั้นการประยุกต์ใช้เกี่ยวกับศิลปะการแสดงโนราจึงสามารถเกิดขึ้นได้เมื่อบริบทและสถานการณ์ของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปและอยู่บนฐานของการยอมรับทั้งของคนโนรา และคนโดยทั่วไปได้ โดยการนำกิจกรรมนั้นต้องสร้างให้เห็นถึงการคงไว้ซึ่งแก่นเดิมที่มีอยู่และร่วมกันทำสิ่งที่เป็นการสื่อสารถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นรวมถึงการสร้างความตระหนัก มีการเคารพไว้ในใจเสมอ บวกกับสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนผ่านการกระทำผ่านการระลึกถึง อธิษฐาน และปรับระบบคิดมาในลักษณะของการขออนุญาตและมองว่าเป็นการกระทำที่อยู่บนฐานของการสร้างประโยชน์และสิ่งที่ดีแก่ตนเอง คนอื่น ๆ และชุมชนร่วมกัน

4. การมีอยู่ของศิลปะการแสดงโนราในชุมชนที่มีโนราอยู่ภายใน กล่าวคือ ศิลปะการแสดงโนรามีทั้งส่วนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ความเชื่อ ความศรัทธา จารีต ค่านิยม ความชื่นชอบต่อศิลปะการแสดงโนรา ภูมิปัญญาด้านโนรา และส่วนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ทำรำ บทกลอน การแสดง พิธีกรรม การแต่งกาย เครื่องดนตรี คนที่เป็นโนรา โดยความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยมเกี่ยวกับโนราเกี่ยวกับโนราอันเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในกลุ่มคนที่นับถือโนราซึ่งไม่ได้เปลี่ยนแปลง แต่อาจเข้มข้นมากน้อยต่างกัน โดยจะแสดงหรือไม่แสดงออกมานั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์หรือบริบทที่เกี่ยวข้อง ซึ่งหากมีความเชื่อมั่น เข้าใจ สิ่งเหล่านี้ก็สามารถดึงออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ขณะที่ส่วนที่เป็นรูปธรรมอาจจะเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ปรากฏหรือไม่ปรากฏออกมา หรือถูกนำมาใช้หรือถูกเก็บไว้ แต่เป็นสิ่งที่มิอยู่ในคนที่เป็โนรา ซึ่งเมื่อมีช่วงเวลาที่เหมาะสม มีบริบทหรือสถานการณ์ที่เอื้ออำนวย สิ่งที่มีอยู่เหล่านี้ทั้งนามธรรมและรูปธรรมก็สามารถที่จะถูกหยิบมาใช้ได้ และสามารถเชื่อมโยงต่อยอดออกไปสร้างประโยชน์อื่น ๆ ได้เป็นพลังของชุมชนตามมา ที่เริ่มจากการเป็นจุดเริ่ม (entry point) ของการทำงานพัฒนาเพื่อการดึงคนที่มีจิตใจร่วมในโนรามารวมกัน แล้วขยายมาสู่การกลายเป็นเครื่องมือ (means) ที่สร้างประโยชน์อื่น ๆ ต่อ ๆ มา ซึ่งเมื่อสามารถเป็นเครื่องมือที่ช่วยแก้ปัญหาหรือสร้างประโยชน์ต่าง ๆ ได้ สามารถสร้างคนทำงานเพื่อชุมชนได้ หรือชุมชนสามารถแก้ปัญหาตัวอื่น ๆ ได้ โนราก็อาจจะหยุด

หรือชะลอการทำงานในฐานะเป็นเครื่องมือในงานพัฒนาได้และดำรงอยู่ในรูปแบบของตนเองต่อไป

5. โนราเป็นทุนทางสังคม ที่มีความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยม ซึ่งผูกโยงคนทีนับถือ โนราเข้าด้วยกันให้เกิดความคิด ความผูกพัน ความเข้าใจ ความไว้วางใจต่อกัน อันเป็นสิ่งที่ฝังรากลึกมายาวนาน โดยการเป็นสิ่งทีคนศรัทธา ยึดถือในจิตใจ การทีคนมารวมกัน มีความสามัคคีกันผ่านตัวโนรานั้นเป็นการบ่งบอกถึงความเป็นพวก เป็นชุมชน เป็นตัวตนร่วมกัน ซึ่งเป็นทุนทางสังคมทีมีอยู่ในคนทีมีความผูกพันต่อโนรา ซึ่งการฟื้นฟูโนราทีสามารถทำใหโนราฟื้นขึ้นมาได้ใหม่ (renewal) แล้วกลายเป็นทุนทางสังคมของชุมชนนั้น มีปัจจัยภายในทีเป็นตัวสนับสนุน คือ ความเชื่อ ศรัทธาต่อโนราทีมีในจิตใจคนทีเป็นโนรา ผู้รู้ด้านโนราหรือครูโนราในชุมชน อันถือเป็นปัจจัยสนับสนุนสำคัญทีมีบทบาทในการฟื้นฟูโนราขึ้นมาและสร้างกลุ่มคนโนราให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยการฟื้นฟูโนราขึ้นมานั้นเป็นส่วนหนึ่งของการได้สร้างให้เกิดผู้นำทางวัฒนธรรมขึ้นในชุมชนทีสามารถมีบทบาทและทำงานกับกลุ่มคนในชุมชนได้เพิ่มขึ้น เป็นลักษณะของการ “ฟื้นฟูพลังซึ่งกันและกัน” ระหว่างครูโนราและกลุ่มคนโนรา อันนำมาสู่การรวมตัวและร่วมมือกันสร้างงานพัฒนาต่อมาได้ ขณะเดียวกันปัจจัยภายนอกทีเข้ามาเกี่ยวข้องก็มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้ประสบความสำเร็จ อาทิ ครูโนราจากชุมชนอื่นทีเข้ามา่วมกิจกรรม การสนับสนุนขององค์กรภาครัฐด้านงบประมาณทีเหมาะสมกับสถานการณ์และเพื่อให้เป็นแรงเสริมในการทำกิจกรรม การแสดงความชื่นชมยกย่องการกระทำกิจกรรมของคนโนรา การเข้ามาเรียนรู้ ทีอยู่บนฐานของการเข้าใจ การทำกิจกรรมของคนในชุมชนเหล่านี้ก็ล้วนเป็นสิ่งทีสร้างกำลังใจและเป็นแรงสนับสนุนให้แก่กลุ่มคนโนราในการทำกิจกรรมต่อไป แต่ขณะเดียวกันหากการเข้ามาของปัจจัยภายนอกมองข้ามความหมายหรือคุณค่าของการใช้ศิลปะการแสดงโนราของชุมชนทีมีฐานเรื่องความเชื่อ ศรัทธา และการสร้างความเป็นกลุ่มพวก ความเป็นชุมชน ตัวตนร่วมกัน และเกิดการตีความผิด เป็นการมองเพียงเป็นการสืบทอด การอนุรักษ์ทั่วไป โดยมองข้ามความสำคัญ คุณค่าแท้จริงทีมีอยู่ในจิตใจเหล่านั้นไป ปัจจัยภายนอกทีเข้ามาเกี่ยวข้องเหล่านี้ก็อาจกลายเป็นตัวบั่นทอนการทำกิจกรรมเกี่ยวกับโนราในชุมชนให้เกิดความเสียหายได้ทั้งทางด้านจิตใจของคนโนราในชุมชน หรือการทำกิจกรรมอื่น ๆ ต่อไป

6. ศิลปะการแสดงโนราเป็นทุนทางสังคมของชุมชนในการเป็นตัวช่วยในการรับมือกับการแข่งขันทีนำมาสู่ความขัดแย้งทีเกิดจากการเมืองได้ กล่าวคือ การมีฐานของความเชื่อ ศรัทธาต่อโนราอยู่ในจิตใจคนในชุมชน บวกกับการมีการเคลื่อนไหวของศิลปะการแสดงโนราอย่างเข้มข้นในชุมชนทีมีการสอดแทรกความคิดต่าง ๆ ในทางทีดี เป็นสิ่งหนึ่งทีสามารถทำใหโนราสามารถ

สร้างความผูกพัน ความเชื่อใจ ไว้วางใจแก่คนในชุมชนได้มากขึ้น อันถือเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีที่เป็นเสมือนสิ่งเชื่อมร้อยคนในชุมชนไว้ได้ รวมทั้งสามารถเป็นเสมือนเกราะป้องกัน และสิ่งช่วยในการรับมือกับการแข่งขันที่นำมาสู่ความขัดแย้งที่มาจากการเมืองได้

7. กระบวนการของการสร้างความเป็นโนราแท้จริงสามารถทำให้เกิดทุนทางสังคมในการฟื้นฟูพลังชุมชน กล่าวคือ ในกระบวนการของการสร้างความเป็นโนราแท้จริงที่เกิดขึ้น มีการทำกิจกรรมที่หลากหลายทั้งการฝึกโนราทั้งรำ และขับร้องบทกลอน การทำพิธีกรรมครอบเทริด การแสดงโนราอันเริ่มจากแกนกลางร่วมกันคือ การมีความเชื่อศรัทธาต่อครูหมอโนราเป็นฐานหลักที่เป็นตัวเชื่อมโยงและยึดเหนี่ยวคนไว้ ซึ่งสามารถสร้างให้เกิดความผูกพัน ความสามัคคี ความเป็นพวกเดียวกันของคนโนราที่มาร่วมกันและสามารถต่อยอดกิจกรรมออกไปสู่ด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะเรื่องการประยุกต์ใช้เกี่ยวกับการออกกำลังกายซึ่งเป็นเรื่องของการป้องกันและพัฒนาด้านสุขภาพได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

1. การเรียนรู้เกี่ยวกับศิลปะการแสดงโนราควรส่งเสริมให้เกิดการเข้าใจถึงแก่นที่แท้จริงของโนรา รวมถึงควรมีการเชื่อมโยงท้องถิ่นให้มาเรียนรู้ศิลปะการแสดงโนรากับครูภูมิปัญญาของโนรา อันหมายถึงการสืบทอด ความเชื่อ ความศรัทธาและค่านิยม ซึ่งถือเป็นศักยภาพที่ซ่อนเร้นอยู่ในโนราที่มีอยู่ชุมชน ซึ่งอาจจำเป็นต้องมีการค้นหาขึ้นมาโดยอาจจะอยู่ในตัวคน ในกลุ่มคน ที่เกี่ยวข้อง โดยอาจเชื่อมโยงกับโรงเรียน โดยอาจจัดตั้งเป็นหลักสูตรท้องถิ่น อาทิ วิชานาฏศิลป์ ท้องถิ่นของเรา ที่มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทั้งส่วนที่เป็นนามธรรมของโนรา และรูปธรรมที่เชื่อมโยงกันอย่างบูรณาการเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจการเป็นโนราที่ลึกซึ้งให้เกิดขึ้น เพื่อที่จะฟื้นฟูและเป็นพลังของชุมชนต่อไป

2. การใช้ศิลปะการแสดงโนราเป็นเครื่องมือในงานพัฒนานั้นต้องอยู่บนฐานของความรู้ ความเข้าใจแก่นแท้ของโนรา ที่สามารถสร้างระบบคิด ค่านิยม อุดมการณ์ร่วมได้ โดยสามารถสร้างให้เกิดการรวมกันได้ทั้งในระดับ กลุ่มคน ชุมชน และหลาย ๆ ชุมชน และสามารถใช้ได้หลายระดับทั้งเพื่อการสร้างความสนุกสนานทั่วไป หรือการสร้างอุดมการณ์ร่วมกัน อันมีระบบคิด ค่านิยม อุดมการณ์ที่เป็นตัวเชื่อมร้อยอยู่ภายในที่สามารถนำมาสู่พลังได้

3. ภาครัฐหรือองค์กรภายนอกที่เข้ามาสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นการฟื้นฟู การอนุรักษ์ หรือใช้ศิลปะการแสดงโนราควรรออยู่บนฐานของการมองเห็นและเข้าใจแก่นแท้ของโนราที่มีความหมายต่อคนในทางจิตใจ และส่งเสริม สนับสนุนการกระทำที่จะพัฒนาสืบทอดแก่นแท้ที่มีอยู่ภายในเหล่านี้ทั้งความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยม มากกว่าการเน้นการสนับสนุนเงินเพื่อการทำกิจกรรม หรือการทำกิจกรรมเพื่อเงิน ซึ่งปราศจากการสืบทอด รักษาแก่นที่แท้จริงเหล่านี้ไว้

4. ควรมีการพัฒนาหาแนวทางการนำศิลปะการแสดงโนรามาใช้เป็นเครื่องมือในการฟื้นฟูพลังชุมชนให้เกิดขึ้นยาวนานและมีความหมายแท้จริง เพื่อสามารถที่จะให้ชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้ศิลปะการแสดงโนราและผู้รักษาศิลปะการแสดงโนราไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งจะทำให้ศิลปะการแสดงโนรานั้นคงอยู่และขณะเดียวกันศิลปะการแสดงโนราซึ่งมีฐานะเป็นฐานวัฒนธรรมหนึ่งของชุมชนก็สามารถที่จะสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนหรือถูกนำมาใช้สร้างประโยชน์เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชนบนฐานวัฒนธรรมได้ในสภาพบริบทของชุมชนที่เป็นไป

5. ควรมีการสนับสนุนตั้งเป็นคณะโนราของตำบลในลักษณะองค์กรท้องถิ่นมีคณะโนราเป็นของตนเอง โดยเทศบาลตำบลมีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนขึ้นมาในส่วนนี้ หรืออาจเป็นลักษณะของเงินเดือน อาจมีการรวมคนรำโนราในหมู่บ้านอื่นมาร่วมด้วยบนฐานของคนโนราเหมือนกัน มีความเชื่อ ศรัทธาต่อโนราร่วมกัน และรวมกันในนามของตำบล อาจมีการปรับเปลี่ยนชื่อคณะที่เป็นภาพของทั้งตำบล ที่มีองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้สนับสนุนซึ่งจะมีส่วนสำคัญที่ทำให้ศิลปะการแสดงโนราที่มีอยู่แข็งแรงกว่าเดิมและจะทำให้ความเป็นโนราทั้งของชุมชนและตำบลมีความเข้มแข็งมากขึ้น สามารถเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ศิลปะการแสดงโนราให้อยู่ต่อไปได้ดีขึ้น และเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่จะสามารถแสดงให้เห็นถึงความสามารถ ศักยภาพขององค์กรท้องถิ่น และสามารถที่จะพัฒนา ส่งเสริมให้เห็นความสามารถในระดับประเทศต่อไปได้

6. ควรมีการพัฒนาและสืบทอดเกี่ยวกับความรู้ด้านการเล่นเครื่องดนตรีโนราและสร้างเครื่องดนตรีโนราในชุมชน กล่าวคือ ควรมีการสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับเครื่องดนตรีและการใช้เครื่องดนตรีของโนราแก่เด็กและเยาวชนหรือผู้ที่สนใจในชุมชน โดยมีผู้รู้ด้านนี้ซึ่งเป็นคนในชุมชนเป็นผู้ให้ความรู้ ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญในการสามารถสร้างทั้งการสืบทอด อนุรักษ์เกี่ยวกับความรู้เรื่องการเล่นเครื่องดนตรีพื้นบ้านและการสร้างความสัมพันธ์ของคนให้เกิดขึ้นได้ร่วมด้วย ซึ่งอาจนำมาสู่การพัฒนาเป็นการประดิษฐ์สร้างเครื่องดนตรีเหล่านี้ขึ้นมาได้เองของชุมชนในเวลาต่อมา โดยมีองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ให้การสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ เพื่อให้กิจกรรมดำเนินไปได้ดียิ่งขึ้น โดยยึดหลักสำคัญคือการเป็นผู้ให้การสนับสนุนการทำกิจกรรมของชุมชนที่มีชาวบ้านซึ่งเป็นแกนนำโนราที่เคยทำโนราที่ผ่านมาเป็น

ผู้นำหลักสำคัญของการทำกิจกรรมอันเป็นการสร้างความสามารถของการพึ่งตนเองของชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

7. ควรมีการส่งเสริมการพัฒนาและประดิษฐ์เครื่องแต่งกายโนราในชุมชนเอง โดยมีครูโนราซึ่งมีความรู้เป็นหลักในการให้ความรู้ หรือสอนในด้านนี้ เพื่อให้เกิดความสามารถในการสร้างเครื่องแต่งกายของโนราได้เองในชุมชน โดยมีกลุ่มที่ร่วมกิจกรรมทั้งเด็กเยาวชน หรือกลุ่มอื่น ๆ ที่สนใจเข้ามาร่วมในการทำกิจกรรม ซึ่งสามารถที่จะลดต้นทุนและอาจนำมาซึ่งการสร้างรายได้ต่อมาได้ รวมถึงเป็นการสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่จะเป็นหลักในการสนับสนุนกิจกรรม การให้ความร่วมมือ และการเข้าร่วมของกลุ่มคนอื่น ๆ ภายในที่สนใจ อาทิ โรงเรียน หรือภายนอก อาทิ ครูโนรา องค์กรอิสระต่าง ๆ หรือหน่วยงานราชการ ที่จะนำมาสู่การสร้างและขยายกลุ่มของโนราให้กว้างขวางมากขึ้น และอาจพัฒนาไปสู่การคิดค้นลวดลายใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นต่อไปได้

8. ควรมีการพัฒนาและขยายการใช้ศิลปะการแสดงโนราสู่การจัดการความขัดแย้ง การเรียนรู้ประชาธิปไตย และการเมืองในชุมชน โดยใช้เป็นเครื่องมือพัฒนาระบบความสัมพันธ์ที่ดีที่เกิดขึ้นจากศิลปะการแสดงโนรา ทั้งความเป็นญาติทางโนรา ความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูล และเป็นมิตรต่อกัน อันจะเป็นภูมิคุ้มกันทางสังคมที่สำคัญที่ทำให้คนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ รวมถึงการใช้ศิลปะการแสดงโนราเป็นเครื่องมือหรือตัวสร้างในการให้ความรู้ด้านการเมือง อาทิ การจับทกลอนสื่อสารในการสอนเรื่องประชาธิปไตยระดับหมู่บ้าน ประกอบกับพัฒนาทกลอนของศิลปะการแสดงโนราเพื่อสร้างสำนึกและความเข้าใจประชาธิปไตยทั้งการมีส่วนร่วม การมีคุณธรรม เป็นต้น เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ การเข้าใจ การยอมรับ ที่เริ่มจากกลุ่มคนที่เป็นโนราและขยายออกสู่กลุ่มคนอื่นในชุมชนต่อไป

9. ควรส่งเสริมและพัฒนาการประยุกต์ใช้โนรา โดยเฉพาะในส่วนของท่ารำโนราม้า เป็นท่าออกกำลังกายแก่กลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน ซึ่งค่อนข้างเหมาะสมทั้งลักษณะของท่าท่วงทำนอง และความชอบของคนในกลุ่มนี้เกี่ยวกับโนรา ซึ่งอาจมีการประสานความร่วมมือกับอื่นๆ อาทิ ชุมชนที่มีการใช้และทำสำเร็จ อาทิ บ้านท่ายสำเภาในการสร้างการเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้การประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม องค์กรภายในท้องถิ่นให้เข้ามาร่วมมือสนับสนุนงบประมาณ องค์กรทางด้านสุขภาพ อาทิ โรงพยาบาล เพื่อร่วมให้ความรู้ด้านสุขภาพที่จะปรับใช้ร่วมในท่าโนรา เพื่อเพิ่มศักยภาพท่าออกกำลังกายของชุมชนที่มีอยู่ให้มีคุณประโยชน์มากขึ้น แล้วปรับให้เหมาะสมกับความเป็นโนราในแบบของชุมชนบ้านเกาะประดู่เอง

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะการแสดงโนราและการใช้ศิลปะการแสดงโนราในฐานะทุนทางสังคมในระดับที่ใหญ่กว่าชุมชนหมู่บ้าน เพื่อให้เห็นถึงศักยภาพของโนราว่าสามารถสร้างพลังให้เกิดขึ้นได้มากน้อยอย่างไร มีปัจจัยใดที่เกี่ยวข้องและนำมาสู่การใช้เป็นทั้งเครื่องมือและเป้าหมายในการทำงานพัฒนาชุมชนได้อย่างไร

2. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะการแสดงโนราในหมู่บ้านอื่น ๆ ของตำบลท่ามะเดื่อ เพื่อสร้างการพัฒนาและการดำรงอยู่ของโนราได้ต่อไป โดยเพื่อให้เห็นถึงการมีอยู่ของศิลปะการแสดงโนราของตำบล ศักยภาพทางด้านศิลปะการแสดงโนราที่มีอยู่ของตำบล ซึ่งอาจจะนำมาสู่การสร้างการเชื่อมโยงความเป็นโนราของแต่ละหมู่บ้าน การพัฒนาศักยภาพที่ค้นพบมาสู่การรวมกันของโนราทั้งตำบลหรือการเชื่อมโยงต่อกันที่ชัดเจนมากขึ้น หรือการนำมาใช้เป็นเครื่องมือของการสร้างประโยชน์หรือการฟื้นฟูพลังทั้งระดับหมู่บ้านและตำบลที่มีศักยภาพมากขึ้น และมีพลังของโนรามากขึ้น หรือขยายไปทำด้านอื่น ๆ ได้มากขึ้น อาทิ การสร้างเป็นพิธีกรรมโนราโรงครูของท้องถิ่น เนื่องจากที่ผ่านมาได้มีการจัดพิธีกรรมโนราโรงครูเกิดขึ้นในทุก ๆ ปีซึ่งเกิดขึ้นในระดับครอบครัว ดังนั้นจึงอาจมีการปรับการทำพิธีกรรมซึ่งทำในระดับครอบครัวมาเป็นการจัดร่วมกันในระดับตำบลซึ่งสามารถสร้างความเป็นกลุ่มโนราอันเป็นกลุ่มทางวัฒนธรรมที่ขยายกว้างขวางมากขึ้น เกิดการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ความสามัคคี ความเป็นกลุ่มพวกเดียวกันให้แน่นแฟ้นมากขึ้น ที่อาจจะสามารถขยายมาสู่การพัฒนาเรื่องอื่น ๆ ต่อได้ ทั้งการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม การประสานเป็นเครือข่ายของแต่ละชุมชนทางด้านโนรา พัฒนาด้านเศรษฐกิจที่มีตัวโนราเป็นฐาน การสร้างอัตลักษณ์ในระดับตำบลเป็น “ตำบลคนโนรา” และสร้างการดำรงอยู่ต่อไปของโนราได้ เป็นต้น โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นน่าจะเป็นผู้สนับสนุนหลักในการสร้างและพัฒนากิจกรรมเหล่านี้ทั้งด้านของงบประมาณ และการประสานสร้างความร่วมมือ

3. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของศิลปะการแสดงโนราในด้านอื่น ๆ ทั้งความเป็นมาของโนรา ความเป็นมาของท่ารำ บทกลอน การแต่งกาย เครื่องดนตรี เป็นต้น เพื่อให้เห็นถึงความเก่าแก่ของโนรา คุณประโยชน์ที่เคยปรากฏมา ที่จะนำมาสู่การสร้างคุณค่า ความหมายต่อโนราในมิติที่มาก กว้างขวาง และลึกซึ้งขึ้น เพื่อสามารถนำมาสู่การใช้ในงานพัฒนาชุมชนได้กว้างขวางและหลากหลายมากขึ้นทั้งด้านรูปแบบวิธีการ และระดับของการใช้ไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัว กลุ่ม ชุมชน ท้องถิ่น จังหวัด ภาค หรือประเทศต่อไปได้